

УДК 316.334:373.66

О. А. ГУЗЬМАН,*кандидат соціологічних наук,**начальник кафедри соціології та соціальної роботи**факультету психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій**Харківського національного університету внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ОЦІНЮВАННІ ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто питання розроблення та обґрунтування технології оцінювання стану соціальної роботи з персоналом органів внутрішніх справ як необхідного етапу розвитку системи соціальної роботи в органах внутрішніх справ. Запропоновано використовувати для оцінювання ефективності соціальної роботи дві групи показників: показники змін у поведінці та показники обізнаності об'єктів та суб'єктів соціальної роботи із цілями та завданнями даної діяльності, ставлення до неї.

Посилення уваги до ефективного використання в роботі з персоналом органів внутрішніх справ такого фактора, як соціальна робота, пов'язано з низкою причин. По-перше, основні напрями роботи з персоналом, в тому числі виховна робота, психологічне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, можуть мати позитивний ефект лише тоді, коли створені насамперед нормальні соціальні умови для оперативно-службової діяльності. До того ж, загальна ефективність діяльності організації визначається можливістю здійснення організованого і цілеспрямованого впливу на соціальні умови професійної діяльності з метою оптимізації останньої.

По-друге, необхідність забезпечення належного рівня соціального захисту персоналу органів внутрішніх справ пов'язана з актуальною проблемою підвищення престижу роботи в органах внутрішніх справ (далі – ОВС), створенням позитивного іміджу працівника міліції. Позитивний імідж працівників ОВС створює умови для ефективної взаємодії з населенням і залучення громадян до охорони громадського порядку, що безпосередньо пов'язано зі створенням більш сприятливих умов для професійної діяльності персоналу ОВС. Крім цього, високий авторитет ОВС серед населення дозволяє проводити якісний відбір кадрів до лав організації. Результати соціологічних досліджень свідчать про те, що сьогодні робота в міліції не є цілком привабливою для молоді. З іншого боку, прагнення, які спонукають молодих людей до вибору саме такої діяльності, іноді відрізняються від ідеалів професії. Це призводить, зокрема, до численних порушень дисципліни і законності працівниками різних підрозділів і служб органів внутрішніх справ.

По-третє, органи внутрішніх справ як сучасний соціальний інститут можуть функціонувати ефективно лише тоді, коли в них постійно підтримується належний рівень організаційної культури. На жаль, на сьогодні цей рівень ще далекий від бажаного. Це стосується перш за все стилю спілкування керівника з підлеглими, культури відносин між співробітниками, рівня взаємодовіри в оперативно-службовій діяльності. Труднощі, які виникають під час професійної адаптації молодих працівників в органах внутрішніх справ, у багатьох випадках пов'язані з низьким рівнем організаційної культури.

Доцільність аналізу соціальної роботи з персоналом в органах внутрішніх справ та визначення шляхів її вдосконалення обумовлена тим, що соціальна робота в ОВС наразі розглядається лише як організація соціальної допомоги окремим категоріям працівників (інваліди, ветерани, чорнобильці, сім'ї загиблих працівників тощо). Це призводить до того, що соціальна робота не повною мірою використовується як важливий чинник в організації умов ефективної професійної діяльності ОВС, забезпечення законності і правопорядку в Україні.

Соціологічний аналіз місця і ролі соціальної роботи в ОВС передбачає, зокрема, обґрунтування конкретного соціологічного дослідження особливостей соціальної роботи та методики її оцінювання за окремими показниками.

Теоретичні аспекти соціальної роботи активно розробляються в науці з кінця XIX ст., коли соціальна робота утвердилась як практична професійна діяльність у країнах Західної Європи.

Стосовно органів внутрішніх справ методологічні та практичні аспекти здійснення соціальної роботи з персоналом неодноразово

обговорювалися фахівцями в рамках аналізу соціально-психологічних проблем процесу управління: основний зміст і напрямки соціальної роботи в ОВС (О. М. Бандурка, М. І. Легенький, Н. П. Матюхіна), соціальна технологія оцінки і покращення дисципліни в ОВС, технологія використання соціального паспорта підрозділу ОВС (В. О. Соболев, О. А. Мартиненко, Д. О. Кобзін тощо), акмеологічні аспекти правоохоронної діяльності, формування ефективного ділового спілкування працівника ОВС (В. Л. Лапшина), проблеми соціального захисту працівників ОВС у сучасних умовах (І. В. Пахар).

Незважаючи на достатній рівень розробленості проблем соціальної роботи в науковій літературі, залишається потреба в здійсненні комплексного соціологічного аналізу соціальної роботи в організаціях різного типу, в тому числі в органах внутрішніх справ. Не визначені місце і роль соціальної роботи з персоналом ОВС в розвитку організаційної культури, в процесі професійного становлення молодих працівників. Здійснення соціальної роботи значно ускладнюється тим, що до цього часу не визначені показники для оцінювання такої діяльності в органах внутрішніх справ. Тому існує необхідність системного дослідження соціальної роботи в межах окремих організацій, зокрема в органах внутрішніх справ, із визначенням її специфіки, структури, функцій, системи показників, впливу на різні аспекти діяльності організації тощо.

Метою даного дослідження є визначення показників соціальної роботи в органах внутрішніх справ з точки зору соціально-технологічного підходу та обґрунтування методик їх оцінювання для підвищення ефективності соціальної роботи з персоналом ОВС України; об'єкт дослідження – соціальна робота в організації; предмет дослідження – система показників соціальної роботи та методика її оцінки в органах внутрішніх справ з точки зору соціально-технологічного підходу.

Однією з проблем соціології на сучасному етапі її розвитку є проблема комплексного використання ключових знань. Використання спеціальних теорій для комплексного вирішення соціальної проблеми пов'язане з низкою труднощів (починаючи з неповної відповідності понятійного апарату і закінчуючи відмінностями у прийнятих методах дослідження), а відповідно – неможливістю використання результатів досліджень у декількох напрямках. Вирішення цієї проблеми потребує нового спо-

субу соціологічного мислення у вигляді соціальних технологій. Останні представляють собою систему методологічних засобів, які призначені для реалізації соціальної взаємодії між окремими суб'єктами. Значна частина такої системи складається з цілеспрямованих, пов'язаних між собою впливів на певні соціальні групи і на соціум у цілому [1, с. 21].

Світовий досвід засвідчує [2; 3], що за допомогою соціальних технологій можна своєчасно вирішувати соціальні конфлікти, зняти соціальну напругу тощо. Сама сутність соціальних технологій може визначитись як інноваційна система методів виявлення і використання потенційних можливостей соціальної системи, отримання оптимального соціального результату при найменших витратах.

У сучасному розумінні технологія – це складна динамічна система артефактів (штучних приладів, інструментів, що були створені людиною для перетворення навколишнього середовища), процесів виробництва, ресурсних джерел, підсистем соціальних наслідків, управління, фінансування тощо [4, с. 212]. У науці про суспільство категорія «технологія» набуває значення «соціальні технології». Об'єктом соціальних технологій є люди, групи, організації, інститути, соціальна взаємодія. Результатом соціальних технологій є відтворення соціальних (колективних, організованих) форм життєдіяльності індивідів, вирішення начальних соціальних проблем, суперечностей, усунення дисфункцій.

Використання соціальних технологій безпосередньо пов'язане з основним призначенням соціальної роботи (створення умов для реалізації життєво важливих потреб людини чи соціальної групи): можливості свідомого проектування, конструювання організованих відносин, інституціонального середовища мають сенс лише тоді, коли наповнюються соціальною значущістю, моральним змістом, відповідають тим соціальним потребам, які повинні задовольнитися. Будь-які розбіжності між принципами організації та соціально-психологічними потребами індивідів (груп), відсутність реальної підтримки окремих людей та соціальних інститутів неодмінно призводять до зростання соціальних дисфункцій, почуття незадоволення. У процесі впровадження соціальних технологій у діяльність організацій виникає дилема: конструювати інституціональне середовище слід таким чином, щоб воно, з одного боку, гарантувало ефективний соціальний порядок, а з іншого – відповідало базовим соціальним потребам індивідів.

Поняття «соціальна технологія» передбачає наявність програми (алгоритму) дій у соціальних системах. У цьому понятті міститься принцип єдності (синтезу) системної (формальної) і діяльній (змістовній) складових. Соціальна технологія – це і діяльність (процес), і система норм (порядок), відповідно до якої вибудовується перша.

Технологічне завдання соціальної роботи – виявлення соціальної проблеми і своєчасне корегування поведінки об'єкта соціальної роботи, надання йому соціальної допомоги [5, с. 18]. Характер соціальної проблеми є важливим фактором, від якого залежать певний зміст, інструментарій, форми і методи соціальної роботи з людиною чи соціальною групою. Соціальні проблеми можуть мати глобальний характер, торкатись інтересів окремих чи декількох соціальних систем, поширюватись на різні сфери життєдіяльності групи людей, в тому числі і на власне соціальну сферу життєдіяльності. Особливого значення для соціальної роботи набувають особистісні проблеми, які виникають в процесі взаємодії особистості і соціального середовища. До соціального середовища відносять усі фактори, які активізують (або блокують) захист соціальних інтересів особистості, реалізацію її потреб.

Однією з найважливіших умов вирішення соціальної проблеми є точне її формулювання. Якщо проблема правильно сформульована, то це, по-перше, дозволяє здійснювати пошук неповної інформації у потрібному напрямку; по-друге, забезпечує вибір оптимального інструментарію для здійснення соціального впливу, тобто, для ефективності соціальної роботи. Однією з суттєвих вимог до формулювання соціальної проблеми є її обґрунтованість. Вона повинна виходити з реальних потреб. Відсутність зв'язку з реальними практичними чи теоретичними потребами перетворює проблему на безпідставну і надуману.

Точно визначена проблема виступає першочерговим елементом складної пізнавально-аналітичної діяльності соціальних служб та організаторів соціальної роботи. Практична потреба і значення соціальної проблеми не тільки активізують діяльність спеціалістів соціальних служб, мобілізують їх інтелектуальний, організаційний і фізичний потенціал, а ще й надають пошуку технологічних рішень творчий, новаційний характер.

Таким чином, у процесі вимірювання показників соціальної роботи з персоналом ОВС доцільно застосовувати соціально-технологіч-

ний підхід. Соціальні технології при цьому виступають як інтелектуальний та організаційний ресурс, що при використанні дозволяє не тільки вивчати і передбачати різноманітні зміни у соціальному просторі органів внутрішніх справ, але й активно впливати на практичну діяльність, отримувати прогнозований результат.

Сутність соціальних технологій в оцінюванні показників соціальної роботи з персоналом ОВС полягає в наступному: 1) необхідність розроблення нових методик виконання операцій на всіх етапах технологічного процесу; 2) вдосконалення способів використання всіх компонентів інструментарію соціальної роботи; 3) забезпечення правильного поєднання загальних методів соціальної роботи зі специфікою умов життєдіяльності працівників ОВС; 4) урахування соціально-психологічних факторів у виборі методів впливу на об'єкти соціальної допомоги.

У зв'язку з обґрунтованою необхідністю застосування соціально-технологічного підходу до оцінювання стану соціальної роботи в органах внутрішніх справ одним із задач нашого дослідження є розробка технології вимірювання стану соціальної роботи з персоналом ОВС. Проведення соціальної роботи передбачає проміжний аналіз її результатів. При цьому об'єктивна інформація, що міститься у відповідних звітних документах, часто має формальний характер, не відображаючи реального становища речей. Тому важливим є проведення спеціального дослідження ефективності соціальної роботи, спроможного завдяки використанню широкого спектра методів якісних та кількісних оцінок виявити реальну ситуацію, включаючи латентні процеси.

Процес оцінювання соціальної роботи передбачає збирання інформації, її аналіз, розроблення висновків, рекомендацій і соціальних технологій визначення її ефективності та шляхів удосконалення. Використовуються, як правило, три види оцінювання: формуюче оцінювання; процесуальне оцінювання; оцінювання за результатами. Формуюче оцінювання, що передбачає вивчення ситуації, логічної моделі соціальної роботи, аналіз досвіду реалізації аналогічних видів діяльності, яка здійснювалась іншими суб'єктами.

Поточне, або процесуальне, оцінювання діяльності, котре, як правило, використовується для поліпшення самої соціальної роботи та визначення, наскільки вона ефективна з огляду на поставлені цілі, ставить за мету виявлення вдалих та «вузьких» місць, тобто найбільш дієвих,

результативних напрямків соціальної роботи з персоналом, тих із них, що повною мірою забезпечують досягнення цілі, поставленої програмою, або тих, що «не спрацьовують». Проведення такого виду аналізу дає змогу виявити та розповсюдити позитивний досвід реалізації соціальної роботи в окремих підрозділах і службах ОВС.

Оцінювання за результатами застосовується для технологій, що активно реалізуються або завершені. Воно проводиться при плануванні етапів технології, щоб переконатися, що соціальна робота реалізується ефективно і з використанням відповідних ресурсів і процедур. Тому метою цього виду оцінювання є визначення того, чи використовуються органами та підрозділами внутрішніх справ усі наявні ресурси для вирішення завдань соціальної роботи.

Під час оцінювання ефективності соціальної роботи доцільно використовувати дві групи показників: показники змін у поведінці і показники обізнаності об'єктів та суб'єктів соціальної роботи із цілями та завданнями останньої, ставлення до неї.

Процес оцінки ефективності соціальної роботи слід поділити на кілька етапів:

- уточнення результатів, які необхідно виміряти;
- виділення показників для вимірювання результатів, вибір методів і розроблення інструментарію дослідження;
- безпосереднє проведення вимірювання;
- проведення аналізу отриманих результатів;
- визначення напрямків удосконалення соціальної роботи в ОВС України.

Показники соціальної роботи важливо оцінювати комплексно, з позицій їх кількісних та якісних характеристик.

Кількісні характеристики, будучи безпосередніми продуктами діяльності в межах соціальної роботи, виражаються в обсязі проведеної роботи. Вони є необхідною, але не достатньою умовою для досягнення цілей діяльності, і складають формальну сторону кінцевого результату. Тому до аналізу повинні бути залучені також якісні показники.

Якісні характеристики визначають змістовий аспект результатів соціальної роботи з персоналом, тобто її результативність. Результативність – це такі зміни у свідомості та діяльності працівників ОВС, що виникають унаслідок проведеної соціальної роботи і відображають досягнення кінцевої мети останньої, а саме створення необхідних умов для ефективної професійної діяльності. У той же час задоволеність праців-

ників результатами організованого впливу не може вважатися єдиним суттєвим показником результативності, бо характеризує лише суб'єктивний аспект оцінювання.

Треба зазначити, що існують і певні проблеми, які ускладнюють процес інтерпретації отриманих даних. Найбільш вагомими серед них такі:

- зміни у свідомості та діяльності працівників можуть наставати через якийсь час після здійснення впливу, більш того, ці зміни можуть наставати поступово, тому безпосередньо під час дослідження їх зафіксувати досить складно;

- існує ймовірність того, що зміни у стані соціальної роботи (як позитивні, так і негативні) можуть бути викликані іншими причинами, а не діями суб'єктів соціальної роботи;

- довгострокові результати, які є наслідками проведеної соціальної роботи, можуть виходити за рамки цілей даної діяльності, тому визначити їх досить складно;

- при науковому аналізі отриманих даних необхідно враховувати не тільки позитивні, але й можливі негативні результати діяльності суб'єктів соціальної роботи, а також її латентний вплив на діяльність органів внутрішніх справ в цілому.

Тому вибір якісних результатів для вимірювання повинен проводитися з таким розрахунком, щоб оцінювання дало можливість визначити переваги і недоліки соціальної роботи, з'ясувати причини невдач. Висновки щодо кількісних та якісних змін показників ефективності соціальної роботи мають ґрунтуватися на наукових методах вимірювання.

Для безпосереднього оцінювання стану соціальної роботи перш за все слід проводити анкетне опитування за сформованою вибірковою сукупністю. Для того, щоб вибіркова сукупність була представницькою й отримані дані можна було екстраполювати на генеральну сукупність, до неї мають увійти працівники ОВС з різних регіонів та УМВС України на транспорті, служб та з різним стажем роботи в органах внутрішніх справ. На першому етапі складання вибіркової сукупності Україна територіально поділяється на чотири регіони: південний, центральний, східний та західний, окремо також виділяється м. Київ та Київська область. Південний регіон представляють Запорізька, Херсонська області, Автономна Республіка Крим та м. Севастополь; центральний регіон – Вінницька, Кіровоградська, Полтавська області; західний регіон – Львівська, Волинська

та Закарпатська області; східний регіон – Донецька, Дніпропетровська та Харківська області; УМВС України на транспорті – Донецька, Південна та Львівська залізниці. Всі ці області та залізниці відбираються за принципом представництва найбільших та найменших за кількістю населення областей і, відповідно, кількістю працівників міліції, які працюють у даній області, що забезпечує репрезентативність вибірки, тобто всі основні ознаки генеральної сукупності, із якої вилучена вибірка, мають бути представлені приблизно в такій самій пропорції або з такою самою частотою, з якою дана ознака виступає в генеральній сукупності.

З основних підрозділів міліції, які вказані в законі України «Про міліцію», до вибіркової сукупності доцільно включити такі служби: карний розшук, дільничних інспекторів міліції, патрульно-постову службу міліції, державну автомобільну інспекцію та слідчих.

Третьою ознакою, за якою складається вибірка, має бути стаж служби в органах внутрішніх справ. У ході дослідження опитування охоплює молодих працівників зі стажем до трьох років, а також професійне «ядро» міліції, тобто працівників зі стажем до п'яти–десяти років та більше десяти років. Це дає змогу оцінити настрої та ставлення до соціальної роботи працівників, які мають різний досвід роботи в органах внутрішніх справ України.

Для уточнення отриманої інформації необхідно додатково виділити групу експертів із числа респондентів старше 30-ти років зі стажем служби в ОВС більше десяти років, з вищою юридичною освітою, які належать до середнього і старшого начальницького складу.

Крім анкетного опитування, доцільно використовувати якісний метод збирання соціологічної інформації – фокусовані інтерв'ю з експертами, до складу яких мають увійти працівники, що обіймають посади заступника начальника управління з питань роботи з персоналом та начальників відділів професійної підготовки, організаційно-штатної роботи, комплектування, інспекції з роботи з особовим складом; начальника та заступника начальника Центру громадських зв'язків; начальників інших підрозділів, дільничних інспекторів, інспекторів з питань зв'язків з громадськістю; провідних фахівців центру практичної психології тощо.

Таким чином, дані, отримані в ході дослідження за означеною методикою, можуть вважатися об'єктивними та достовірними в межах похибки. У той же час треба зазначити, що не

можна абсолютизувати значення методу оцінювання процесу соціальної роботи, бо існують деякі обмеження і проблеми, пов'язані з його використанням.

По-перше, незважаючи на те, що вимірювання результатів, в принципі, може показати, що соціальна робота не досягла поставлених цілей, воно не виявить причину невдачі. Тому для з'ясування істинної причини необхідно провести аналіз даних щодо вкладених ресурсів, правильності використання запропонованих технологій вирішення поставлених завдань, ефективності організації діяльності тощо.

По-друге, оцінювання проведення соціальної роботи лише за допомогою аналізу документів та анкетування надає інформацію про те, наскільки досягнуто цілі програми, але не відповідає на питання, завдяки чому, тобто є досягнуті результати наслідком реалізації саме соціальної роботи або впливу будь-яких інших чинників. Тому доцільно застосовувати додаткові методи, зокрема проведення фокусованих інтерв'ю з експертами.

По-третє, існують деякі проблеми, пов'язані з валідністю підсумків вимірювання процесу та результатів дії соціальної роботи, оскільки вибір показників багато в чому залежить від досвіду і навіть інтуїції дослідника. До того ж на сьогодні не існує апробованої системи показників і методів такого вимірювання.

По-четверте, якщо оцінювання стану соціальної роботи здійснюється спеціалістами служби, у рамках якої реалізується ця діяльність, існує небезпека неусвідомленого поліпшення підсумків оцінювання за рахунок фокусування уваги на спеціалістах і результатах їх діяльності. Тому під час збирання даних необхідно докласти додаткових зусиль для отримання неупереджено об'єктивної інформації з проблеми, а при науковому їх обробленні – для виявлення найбільш «болючих місць» у соціальній роботі, яка проводиться, і на розроблення напрямків її удосконалення.

Таким чином, розроблення й обґрунтування технології оцінювання стану соціальної роботи з персоналом ОВС слід вважати необхідним етапом розвитку системи соціальної роботи в органах внутрішніх справ. Процес оцінювання соціальної роботи передбачає збирання інформації, її аналіз, розроблення висновків, рекомендацій та соціальних технологій визначення її ефективності та шляхів удосконалення.

Під час оцінювання ефективності соціальної роботи доцільно використовувати дві групи показників: показники змін у поведінці і показники

обізнаності об'єктів та суб'єктів соціальної роботи щодо цілей та завдань останньої, ставлення до неї.

Технологія оцінювання стану соціальної роботи у підрозділах і службах органів внут-

рішніх справ повинна включати як розроблення показників, визначення завдань, вибіркової сукупності, методів планування і здійснення дослідження, так і окреслення основних обмежень і проблем, пов'язаних із її використанням.

Список використаної літератури

1. Саппа Н. Н. Социальный диалог в экологическом конфликте / Н. Н. Саппа. – Х. : Основа, 1999. – 175 с.
2. Хабермас Ю. Коммуникативное действие и дискурс / Ю. Хабермас. – М. : Гнозис, 1994. – 363 с.
3. Ясперс К. Коммуникация / К. Ясперс. – М. : Прогресс, 1993. – 284 с.
4. Социология : слов.-справ. : в 2 т. Т. 2. Отдельные отрасли социологического знания / [отв. ред. Г. В. Осипов]. – М. : Наука, 1990. – 210 с.
5. Технология социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [под ред. И. Г. Зайнышева]. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 240 с.

Надійшла до редколегії 14.07.2011

ГУЗЬМАН Е. А. СОЦІАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧЕСКИЙ ПОХОД В ОЦЕНИВАНИИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Рассмотрены вопросы разработки и обоснования технологии оценки состояния социальной работы с персоналом органов внутренних дел как необходимого этапа развития системы социальной работы в органах внутренних дел. Предложено использовать для оценки эффективности социальной работы две группы показателей: показатели изменений в поведении и показатели осведомленности объектов и субъектов социальной работы относительно целей и задач данной деятельности, отношения к ней.

GUZMAN O. SOCIAL AND TECHNOLOGICAL APPROACH IN ESTIMATION OF SOCIAL WORK INDICATORS WITH THE PERSONNEL OF INTERNAL AFFAIRS AGENCIES

The issues of developing and justification of the estimation technology for social work with police officers as an essential phase of social work in internal affairs bodies are considered. It is proposed to use two sets of social work effectiveness indicators: indicators of behavior changes and indicators of social work objects and subjects awareness of the activity's goal and tasks.

УДК [316.74:37-057.87](477)

К. А. АГАЛАРОВА,

викладач кафедри соціології та політології

Науково-технічного університету «Харківський політехнічний університет»

ЧИННИКИ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

На основі даних соціологічного дослідження визначено вплив регіонального, етнонаціонального, громадянського чинників на політико-ідеологічну ідентифікацію сучасного студентства.

У перехідних суспільствах, до яких належить і українське, проблема політико-ідеологічної ідентифікації різних груп населення стає досить актуальною. Знання особливостей формування політико-ідеологічної ідентифікації та відповідних чинників, що на неї впливають, є необхідним для розуміння перспектив розвитку реформ та підтримки їх соціальної бази.

Мета даної статті – дослідити вплив регіонального, етнонаціонального, громадянського,

історичного чинників на політико-ідеологічну ідентифікацію студентства.

Значущим у формуванні політико-ідеологічних ідентичностей українського населення і студентської молоді зокрема є **регіональний чинник**. Останнім часом українські соціологи приділяють значну увагу впливу регіонального чинника на суспільний розвиток територіальних співтовариств, на їх ставлення до подій історичного минулого нашої країни, атрибутів